

A budai Irgalmasság anyja kármelita konvent

AKÖZÉPKORI EURÓPA harmadik legjelentősebb koldulórendje, a kármelita rend a 14–16. századig terjedő időszakban négy konventtel rendelkezett a korabeli Magyarország területén, melyek szervezetileg a felnémet rendtartományhoz tartoztak. Jelen dolgozat célja a legjelentősebb konvent, a budai Irgalmasság anyja-rendház történetének rekonstrukciója, mely a forrásadottságok miatt csak főbb vonalakban lehetséges. A csekély számú kútfő értelmezése során ezért nagymértékben figyelembe kell venni a rendtartomány működéséről rendelkezésre álló ismereteket, a befogadó közösséghez és más egyházi szervezetekhez való viszonyt, a különböző adományokból való részesedést és ennek módját, a rendtagok etnikai hovatartozását, a liturgia fejlődésében való részvételt. Nem kerülhető meg egyes konkrét történelmi személyiségek működésének tematizálása sem. Az egyes mozzanatok vizsgálatán keresztül lehetőség nyílik a fejlődés bizonyos periodizációjára, továbbá értékelésre is.

Az 1372-ben kelt alapítási engedély szövegéből első pillantásra I. (Nagy) Lajos magyar király kezdeményező szerepe olvasható ki. A király és felesége székvárosukban, Budán egy telket ajándékoztak a rendnek.¹ Az uralkodó – akinek vallásos buzgalma és Mária iránt érzett tiszteletét a források is hangsúlyozzák – így akarta támogatni a „Kármel-hegyi Boldogasszony rendjét”, továbbá annak terjedését úgy kívánta elősegíteni, hogy székvárosába hívta őket. A kármeliták a budai, illetve pécsi egyetemalapítási kísérletekkel is összefüggésbe hozhatók.²

A forrás azonban hallgat az alapítás során tett adományokról és azok el látásáról, ez pedig egy közismerten nagyvonalú alapítótól elvárható lett

¹ XI. Gergely 1372. július 28. „... Carissimus in Christo filius Ludovicus Rex et Carissima in Christo filia Elisabeth Regina Ungarie [...] quemdam locum in villa de Buda Wesprimiensis diocesis [...] ad opus et usum fratrum ordinis vestri vobis imperpetuum donarunt et etiam concesserunt” Augustinus Theiner: *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia*, Tomus II. Buda 1860. (a továbbiakban: THEINER) 120.

² MÁLYUSZ ELEMER: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest 1971. 277.

volna. E körülmény ugyan összhangban van a rend kolduló jellegével, nehezen tekinthető azonban a megkülönböztetett uralkodói figyelem jelének. Semmi sem utal továbbá arra, hogy akár a király, akár utódai a budai és pécsi rendházakat bárhogy is támogatták volna – jóllehet a ránk maradt ismeretek alapján effajta támogatásra nem egyszer nagy szükség lett volna. Elbeszélő források sem tesznek említést adományokról – noha a király más egyházalapításairól, azok anyagi ellátottságáról részletesen tájékoztatnak.

Mindezek alapján adódik a következtetés, mely szerint az alapítás az uralkodó egyszeri cselekedetének tekinthető. Így felértékelődik az alapítás másik kezdeményezőjének, a felnémet kármelita rendtartomány tartományfőnökének szerepe. A királyi adományra vélhetően a terjeszkedni vágyó provinciális hatására került sor.³ A tartományfőnök különösen szíven viselte, hogy a rend újabb és újabb országokban is megjelenjen. Elsődlegesen neki köszönhető a pécsi kármelita konvent alapítása is. E hozzáállását a pécsi alapító oklevél tételesen hangsúlyozza.⁴ Az új alapítás iránti elkötelezettségére utal az a körülmény, hogy pár évvel később, 1376-ban személyesen is el látogatott a budai rendházba, és ott okleveleket állított ki.⁵

I. Lajos bizonyára a későbbiekben is jó szándékkal volt a kármeliták iránt, azonban a rendházak nem váltak annyira jelentőssé, hogy fenntarthaták, vagy újra felkelthették volna az uralkodó megkülönböztetett figyelmét. Tekintve, hogy semmi nem utal a kármeliták iránti különös uralkodói érdeklődésre, a budai konvent sorsa mindenekelőtt a budai polgárokon múlt.

Az alapító oklevél is ebből indult ki, így különösen nagyvonalúan szabta meg a konvent fejlődésének kereteit. A kármeliták – túl a templomon és

³ A rendtartomány terjeszkedési politikájához l. DECKERT, ADALBERT: Die Geschichte der oberdeutschen Provinz der Karmeliten. Nach den Akten ihrer Kapitel von 1421 bis 1529. Rom 1961. (a továbbiakban: DECKERT, 1961.) 14.; kezdeményező szerepéhez l. HECKER, NORBERT: Bettelorden und Bürgertum. Frankfurt a. M. 1981. (a továbbiakban: HECKER, 1981.) 141.

⁴ XI. Gergely 1372. szeptember 30. „Exhibita siquidem nobis nuper pro parte vestra petitio continebat, quod vos et ordo vester in toto regno locum aliquem ipsius vestri ordinis unico dumtaxat excepto non habetis” Josephus Koller: Historiae episcopatus Quinqueecclesiarum. Tomi III. et IV. Posonii 1796. 131.

⁵ L. Dl. 042003., Georgius Fejér: Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac civilis. Tom. X/6. Budae, 1843. (a továbbiakban: FEJÉR X/6.) 200.

rendházon – harangtorony és temető létesítésére is felhatalmazást kaptak.⁶ Ezzel az alapítás helyzete olyanná vált, hogy eséllyel pályázott a hívőkért, és a siker reményében vállalhatta a versenyt más egyházi intézményekkel.⁷

Hasonlóan kedvező volt az új kolostor kánonjogi helyzete is. Általánoságban felruházták mindazokkal a kiváltságokkal, melyeket a rend a 13. és a 14. század hosszú küzdelmeiben ki tudott vívni magának.⁸ Külön megemlíti az alapítás *exempt* jellegét, azaz a megyéspüspöktől való függetlenségét.⁹ Hasonló hangsúlyt kap az a némileg ellentmondásos pápai óhaj is, mely szerint az új koldulórendi kolostor nem veszélyeztetheti más, régebb óta fennálló egyházi intézmények érdekeit.¹⁰

Az alapításra adott engedélyben megfogalmazott kiváltságokat 1375-ben újabb pápai támogatás egészíti ki. XI. Gergely a kolostort meglehetősen széles körű búcsú kiváltságokkal ruházta fel.¹¹ Különböző egyházi ünnepeken, valamint azok oktávján a szokásos feltételek¹² (gyónás, áldozás) mellett ötvennapos búcsút¹³ lehetett nyerni. Annak ellenére, hogy a rendtől Mária megkülönböztetett tisztelete volna várható, mégis elsősorban Jézus életével kapcsolatosak azok az ünnepek, melyeken búcsút lehetett nyerni.¹⁴ Ehhez társult Keresztelő Szent János néhány ünnepe, valamint Péter és Pál aposto-

⁶ XI. Gergely 1372. július 28. „Nos igitur (concessimus, R. K.) [...] vobis locum ipsum recipiendi, et in eo fundandi, construendi et edificandi ecclesiam seu capellam vel oratorium cum cimiterio, campanili, campana domibus et aliis necessariis officiis” THEINER 120.

⁷ HECKER, 1981. 120.

⁸ XI. Gergely 1372. július 28. „Vobis ex nunc auctoritate presentium concedentes, quod prior et fratres, qui in huiusmodi loco pro tempore morabuntur, omnibus libertatibus, privilegiis et gratiis dicto ordini et eius fratribus a prefata sede concessis et quibus fratres dicti ordinis quomodolibet potiantur, gaudeant et utantur” THEINER 120.

⁹ „Episcopi Wesprimiensis licentia minime requisita” Uo.

¹⁰ „... iure tamen parochialis ecclesie et cuiuslibet alterius semper salvo...” Uo.

¹¹ XI. Gergely 1375. november 7. A veszprémi püspökség római oklevéltára. II. Szerk.: Lukcsics Pál. Budapest 1899. 240.

¹² „... penitentia et confessio ...” Uo.

¹³ „... quinquaginta dies de iniunctis eis penitentiis miserecorditer relaxamus ...” Uo.

¹⁴ „... in nativitatis, circumcisionis, epiphanie, resurrectionis, ascensionis, corporis Domini nostri Jesu Christi, penthecostes, necnon in nativitatis, annunciationis, purificationis et assumptionis beate Marie virginis, et nativitatis beati Johannis Baptiste [...] sanctorum apostolorum Petri et Pauli [...] et per octavas ipsarum ...” Uo.

lok emléknapja. E privilégium azonban csupán korlátozott időtartamra, tíz évre szólt.¹⁵

Úgy tűnik, az 1375-ös kiváltságlevél célja az volt, hogy fenntartsa, illetve fokozza az adományozó kedvet. A pápa tudniillik – illetve feltételezhetően a kiváltságlevelet szorgalmazó rendi előjárók – abból indult ki, hogy az új alapítás javára már említésre méltó adományokat tettek, melyek korlátozott vagy korlátlan időtartamú búcsúval járhattak. Ezekre az új lehetőség nem vonatkozott – az egyházfő vélhetően el kívánta kerülni a búcsúk halmozását.¹⁶

Az elmondottakból látható, hogy a budai Irgalmasság anyja kármelita konvent alapítása eredményes volt. Hála a megkülönböztetett pápai és a hallgatólagos királyi jóakaratnak, a konventnek aránylag hamar sikerülhetett tehetősebb támogatókra lelnie, s arra törekedett, hogy ezeket lelki kötelekekkel is mind szorosabban magához kösse. Erre példa egy 1376-os oklevél, melyben a rend megígéri Kurtuefel Jakabnak és feleségének, hogy az irántuk tanúsított jóindulatuk ellentételezéseként mindörökre részesülnek a rend által elvégzett és elvégezendő szertartások spirituális hasznából.¹⁷

A hír jelentőségét fokozza az oklevél kiállítójának személye, illetve hagyományozódásának módja. Az oklevelet a felnémet rendtartomány provinciális állította ki,¹⁸ aki vizitációs útja során Budára látogatott – abba a rendházba, melynek sorsát minden bizonnal szívében viselte, hiszen annak alapítása is elsősorban rajta múltott. E körülmény jelentősége nyilvánvaló, ha figyelembe vesszük, hogy e tartományfőnöki látogatás páratlan esemény maradt, hiszen a továbbiakban sem az alapító, sem hivatali utódai nem vizitál-

¹⁵ „presentibus post decem annos minime valituris” Uo.

¹⁶ „Volumus autem, quod si alias visitantibus dictam ecclesiam, seu ad fabricam ipsius ecclesie manus porrigentibus adiutrices, aut alias inibi pias elemosinas erogantibus aliqua indulgentia imperpetuum vel ad certum tempus monidum elapsum duratura auctoritate apostolica fuerit concessa, huiusmodi presentes littere nullius existant roboris vel momenti.” Uo.

¹⁷ „In Christo Jesu sibi dilectis Jacobo Kurtuefel et Catharine uxori [...] salutem in domino sempiternam. Exigente vestre devotionis affectu, quem pia fratrum relatione ad nostrum ordinem intelleximus vos habere, omnium missarum [...] ceterorumque bonorum omnium, que per nos et fratres nostros premissos operari dignabitur clementia salutaris, vos participes facimus et consortes in vita pariter et in morte” DL. 042003, FEJÉR X/6. 200. (A név a kiadásban rosszul, Kutusek-ként szerepel. A helyes olvasatért Tóth Ildikónak és Piti Ferencnek tartozom köszönettel.)

¹⁸ „... frater Emericus, Prior provincialis sacri ordinis beate Marie de monte Carmeli per alemaniam superiorem et bohemiam [...] Datum in Buda ...” Uo.

tak egyetlen magyarországi rendházat sem! E tényre a felnémet rendtartomány hatalmas kiterjedése kielégítő magyarázatot ad, ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a tartományi előjárók figyelme minden bizonnyal előnyére vált volna mind a budai konventnek, mind más magyarországi rendházaknak – mint ahogy kárukra vált, ahogy ez a figyelem a későbbiek során alább-hagyott.¹⁹

Magában az oklevélben semmi nem utal a Kurtuefel házaspár szociális státuszára. Az irat hagyományozásának módjából azonban levonhatók bizonyos következtetések. Az oklevél egy nemesi család gyűjteményében maradt fenn,²⁰ ami előkelőbb társadalmi rétegekhez való tartozásukra utalhat. Feltehető, hogy a Kurteufelek, ha maguk nem is voltak nemesek, elég fontosak voltak ahhoz, hogy beházasodhassanak egy nemesi családba, vagy a későbbiekben nemességet szerezzenek, és így kerülhetett a vallási szempontból jelentős oklevél a nemzeti iratok közé.

A konvent elhelyezkedéséről több helyütt található rövid, de egymást kiegészítő utalások. Eszerint a rendház a városfalakon kívül, Buda északi, Taschentálnak nevezett elővárosában állt.²¹ A negyedet a források első ízben a 14. század végén a németajkú lakossággal történő újraterelítéssel összefüggésben említik.²² A terület és vele a konvent nem a szorosabban vett budai plébániához – a Miasszonyunk-plébániatemplomhoz –, hanem az elővárosi Mária Magdolna-plébániához tartozott.²³ Az igazolható adatok szerint a rendház kedvező helyen, Buda egyik, túlnyomórészt németek lakta elővárosában

¹⁹ A rendtartomány központi területeitől való távolság és a konventek későbbi stagnálása oksági szempontból kölcsönhatásban voltak egymással.

²⁰ A vadasi Jankovics nemzetség iratai között. L. FEJÉR X/6. 200.

²¹ IV. Jenő 1431. szeptember 15. „... nuncupata sub monte opidi Bude ...” Budapest történetének okleveles emlékei. III. Szerk.: Kumorovitz L. Bernát. Budapest 1987. (a továbbiakban: BTOE III.) 174.; I. Mátyás 1472. október 7. „... ecclesia beate Marie matris misericordie extra muros civitatis nostre Budensis fundata” IVÁNYI BÉLA: Eperjes szabad királyi város levéltára. Szeged 1931. (a továbbiakban: IVÁNYI, 1931.) 496. sz.

²² Taschental keletkezéséről, német telepeseiről l. KUBINYI ANDRÁS: Zur Frage der deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200–1541). In: Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. Hg.: Schlesinger, Walter. Sigmaringen 1975. 559.

²³ A Szent Anna-kápolna kollektájáért folytatott vitában a kármeliták ellenfele egy bizonyos „venerabilis dominus Benedictus plebanus parochialis ecclesie beate Marie Magdalene” volt. Dl. 106083. A forrásért köszönetet mondok a Budapesti Történeti Múzeumnak és Spekner Enikőnek.

helyezkedett el. Sajnos a török uralom, az egymást követő ostromok, valamint a környék máig tartó szoros beépítettsége gátat vetett a régészeti fel-tárásnak, így a pontosabb helymeghatározás egyelőre nem lehetséges.

A budai kármelita konvent első évtizedeiről összefoglalva elmondható, hogy a rendház a tartományfőnök és a király kezdeményezésére, a magyar főváros egyik német elővárosában jött létre. Pápai kiváltságoknak, ezen belül búcsúprivilegiumoknak, illetve a tartományi vezetés kitüntetett figyelmének köszönhetően a konvent fejlődésnek indult, olyannyira, hogy további – elő-kező – körök figyelmét és jóakarátát is felkeltette. A kezdetek tehát sikeres-nek mondhatók.

A fentiekben bemutatott helyzet kedvező voltát kidomborítja az a kö-rülmény is, hogy ebben az időszakban a rendházhoz egy kápolna – a Szent Anna-kápolna – is tartozott. Létét egyértelműen ugyan csak egy 1515-ben kelt oklevél bizonyítja,²⁴ az iratból azonban kitűnik, hogy az alapításra már korábban sor került. Ezen túlmenően egy 1431-es pápai oklevél is említést tesz egy kápolnáról a konvent területén.²⁵ A minden valószínűség szerint azonos kápolna helyzetét mindkét esetben a rendházra vonatkoztatva adják meg. Noha az 1431-es oklevél nem tartalmaz további, a rendház és a kápolna viszonyára vonatkozó adatokat, azonban a két intézményt közvetlenül egy-más után sorolja fel. A két intézmény azonosságára utal az is, hogy az iratok a kápolna népszerűségét²⁶ mindkét esetben kiemelik. Mindez indokolja, hogy – a későbbi írásos emlékek ellenére – a kápolna bemutatására ehelyütt kerüljön sor.²⁷

A kápolna védőszentje Szent Anna volt, akinek tisztelete – a Mária-kul-tusból következően – a késő középkorban a városlakók körében általáno-

²⁴ Az óbudai társaskáptalan oklevele a Szent Anna-kápolna kollektájáért a plébánia és a kár-meliták között folytatott jogvita egyezséggel történő lezárásáról. Uo.

²⁵ IV. Jenő 1431. szeptember 15. „Item cum capella in Offen sita infra emunitatem dicte do-mus...” BTOE III. 174.

²⁶ „... capella [...] ad quam fideles partium vicinarium singularis gerunt devotionis affectum” Uo.

²⁷ A rendháznak és a kápolnának közös neve is volt, mely a népnyelvben vélhetőleg elterjed-tebb volt a hivatalos elnevezésnél. Andreas Stoß 1521-ben így nyilatkozik saját személyé-ről: „eram prior in conventu ad tres Marias in Bude”. Df. 026017. A „Három Mária-kolos-tor” alkalmanként magyarul is előfordul. Az adatokért Dr. Kubinyi Andrásnak tartozok köszönettel.

san elterjedt, ugyanakkor a korszellemhez köthető, divatos jelenség volt.²⁸ A kármelita rend kinyilvánított Mária-tisztelete – melyet az irat tanúsága szerint Budán is gyakoroltak – minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a kápolnát a rendházra hagyták. Tekintettel arra, hogy az Üdvözítő nagyanyját Budán is általános tisztelet övezte, az adomány pénzügyi szempontból is gazdagította az Irgalmasság anyja-konventet. Úgy tűnik, hogy legalább a védőszent ünnepén viszonylag jelentős volt az adakozás, olyannyira, hogy végül is ez vezetett a későbbiekben bemutatandó jogvitához.

A kápolna későbbi sorsáról a források csak annyit árulnak el, hogy 1431-ben a konventtel együtt újra búcsúkiváltságokkal ruházták fel. Úgy látszik, a konvent a továbbiakban lassan-lassan elvesztette az ellenőrzést a kápolna felett, s helyére a Mária Magdolna-plébániatemplom lépett. Ez az állapot a 16. század második évtizedéig tartott, amikor is az akkori priornak, Andreas Stoßnak sikerült a régi viszonyrendszert helyreállítania.

Az 1515-ös peren kívüli egyezséget rögzítő oklevél szerint a kápolnát – különálló épületben elhelyezkedő, önálló, magánegyház jellegű templomot – a konvent közelében alapította egy bizonyos Michael Olvasogyarho, aki azt végrendeletében a kármelita rendházra hagyta.²⁹ Úgy tűnik tehát, hogy egyes adakozó kedvű polgároknak a kármeliták még a korai 16. században is méltónak tűntek arra, hogy magánalapítványokat kezeljenek, illetve rendelkezzenek azokkal. Hangsúlyozni kell azonban, hogy – legalábbis ami az adomány mértékét illeti – egyedi esetről van szó. Mivel a szövegből az is kitűnik, hogy az alapító magánszemélyként és nem egy testület tagjaként járt el, úgy látszik, döntésében kizárólag személyes, magántermészetű elhatározása – és nem egy tágabb kört érintő hagyomány, szokás – vezette. Említésre érdemes, hogy az adományozó nevét az irat magyarul őrizte meg, aki tehát minden valószínűség szerint egy vagyonos budai magyar polgár volt.³⁰

²⁸ Szent Anna tiszteletéről l. egyebek közt EBNER, ROBERT: *Das Bruderschaftswesen im alten Bistum Würzburg*. Würzburg 1978. 110.; SEIBT, FERDINAND: *Mittelalter und Gegenwart*. Ausgewählte Aufsätze. Sigmaringen 1987. 245.; MOELLER, BERND: *Spätmittelalter*. In: *Die Kirche in ihrer Geschichte*. Hg.: Schmidt – Wolf. Göttingen 1966. 34.

²⁹ „...capella ad honorem beate Anne matris Marie prope dictum claustrum [...] condam Michaelis Olvasogyarho, fundator ipsius capelle, qui in testamentaria sua dispositione eandem capellam annectisset et annotato conventu perpetuo possidendam donasset” Dl. 106083.

³⁰ A nevet az 1505-ös (Dl. 038658) és 1508-as budai bortizedjegyzék is megőrizte. Az adatért Dr. Kubinyi Andrásnak tartozom köszönettel.

A konvent további fejlődése távolról sem volt annyira eredményes, mint az alapítás. A rendház népszerűsége minden valószínűség szerint tetemesen csökkent, mely vélhetően csökkentette az erkölcsi és az anyagi támogatást is. 1431-re a rendház helyzete a jelek szerint annyira leromlott, hogy az az épületek állagából is kiolvasható volt.³¹ A további romlás megállítása érdekében a pápai kúria újabb beavatkozására került sor. Ebből a célból búcsú kiváltságot adományoztak, mely a korábbtól eltérően nem a siker fokozására, hanem a kudarc elkerülésére szolgált. Ennek megfelelően a kilátásba helyezett előnyök is jelentősebbek voltak: magában a kolostorban hat évre, az említett kápolnában három évre lehetett búcsút nyerni. A túlvilági büntetés elengedéséhez azonban – a szokásos gyónáson és áldozáson túl – feltételül szabták a konvent javára tett kegyes adományt is.³²

A forrásadottságok miatt a 15. és 16. századi fejlődésnek csak főbb vonulatai állapíthatók meg. Első helyen a felnémet rendházakhoz való szoros kötődést kell említeni. I. Mátyás egy 1472-es okleveléből kitűnik, hogy egy Neustadt an der Saale-ból³³ származó kármelita pénzt hordott magával, mely a budai kármelita konvent tulajdona volt.³⁴ Az irat sajnos nem tér ki arra, vajon a barát maga is a budai konventhez tartozott-e, vagy csak futárként tevékenykedett. Utóbbi lehetőség is arra utal, hogy a rendtartománnyal a kapcsolat mind a személyek, mind az anyagiak terén élénk volt. Valószínűbb azonban, hogy a *frater* az Irgalmasság anyja-konventhez tartozott. Erre utal, hogy miután anyagi kárt szenvedett, személyesen, közvetítők nélkül fordult

³¹ IV. Jenő 1431. szeptember 15. „Cum ecclesia unacum edificiis sibi contiguus domus carmelitarum ad matrem misericordie nuncupata sub monte opidi Bude Vespriensis diocesis in aliquibus suis partibus ruinam minetur [...] necnon fratrum in dicta domo famulantium sustentationem ipsius domus facultates minime sufficiant.” BTOE III. 174.

³² „... dignetur Sanctitas Vestra omnibus vere penitentibus et confessis, qui in festis per cancellariam dari solitis ecclesiam huiusmodi visitaverint et ad eius edificiorum reparationem ac ornamentorum huiusmodi acquisitionem, [...] manus porrexerint adiutrices, sex annos et totidem quadragenas de vera indulgentia perpetuo duratura concedere [...] visitantibus et porrigentibus (capelle, R. K.) tres annos et totidem quadragenas similiter concedere...” Uo.

³³ „Nova civitas” és Neustadt an der Saale azonosításához l. DECKERT, 1961. 31.

³⁴ I. Mátyás 1472. október 7. „... religiosus frater Johannes filius Wagner de Nova Civitate regni Frankonie ordinis Carmelitarum [...] tradendo undecim florenos in parata pecunia [...] qui [...] totius conventus ecclesie beate Marie matris misericordie extra muros civitatis nostre Budensis prefuisse” IVÁNYI, 1931. 496. sz.

a királyhoz, és az ő beavatkozását kérte.³⁵ Más forrásból is ismert, hogy a magyar vikariátus és a felnémet rendtartomány között élénk volt a személyek mozgása. Az a jelenség, hogy a szerzetes személy- és családnevét követően származását is feltüntetik, más esetben is előfordul, mikor kétséget kizáróan megállapítható, hogy a nürnbergiként jelölt személy a budai konvent perjele volt.³⁶

Mindazonáltal sokatmondó, hogy a budai kármelita rendház egy tagja ebben az esetben nem budainak tartotta magát, és nem is nevezték így. E tény is abba az irányba mutat, hogy a magyar rendházak utánpótlása nem azokból a városokból származott, ahol a kolostorok álltak. A felnémet vagy osztrák területekről származó szerzetesek sem tekintették otthonuknak e városokat. Feltételezhető, hogy ezt az állapotot tükrözte elfogadottságuk is a városi lakosság körében.

Az említett királyi oklevélből további ismeretek is kiolvashatók. Egyfelől említésre méltó az a tény, hogy egy koldulórendi szerzetes jelentősebb összeget, tizenegy aranyat hordott magánál, amiről a vámon azt feltételezték, hogy az személyes tulajdona.³⁷ Mint sokhelyütt másutt, a gazdasági tevékenység minden jel szerint a budai rendházban is egyre inkább előtérbe került. Az általános elképzelésekkel szemben a kortársak magától értetődőnek tekintették, hogy egy kolduló barát pénzvagyonnal bír.

Másfelől az a körülmény, hogy e budai kármelita vitás ügyben személyesen fordulhatott a királyhoz, és ott igazat is adtak neki, arra utal, hogy a magyar uralkodó a 15. században is jóindulatúan viszonyult a kármelitákhoz, és ez vezette legfőbb patrónusi jogainak gyakorlásakor is. E jóakarat azonban nem állandóan és általánosan jelentkezett, hanem csak utólag, konkrét alkalomhoz kapcsolódóan.

A 15. század második felének további említésre méltó fejleménye, hogy a kármeliták az 1431 körüli krízisüket követően a jelek szerint nem tudták megtartani a Szent Anna-kápolnát. A Mária Magdolna-plébániatemplom idővel elvitatta a szerzetesek jogait, és maga számára igényelte mind a pasztori-

³⁵ „Matthias, Dei gratia rex Hungarie, Bohemie [...] exposuit nobis religiosus frater Johannes [...] ordinis carmelitarum” Uo.

³⁶ „... religiosus frater Andreas Sthosius Newrebergianus ordinis carmelitarum vicarius generalis [...] prior [...] claustris matris misericordie ...” Dl. 106083.

³⁷ I. Mátyás 1472. október 7. „... per quendam tributarium [...] allegando [...] undecim florenos ipsius fuisse” IVÁNYI, 1931. 496. sz.

záció lehetőségét, mind pedig a kollektát. E törekvése a kármeliták minden kiváltsága ellenére hosszabb időn keresztül sikerrel járhatott. Magától értetődik ugyan, hogy egy plébániatemplom a saját plébániája területén egy mégoly kiváltságos koldulórendi kolostorral szemben is jó érdekérvényesítő képességekkel rendelkezik.³⁸ A hosszadalmas, sokáig eredménytelen jogvita mégis a kármeliták gyengeségére utal.

A szerzetesek természetesen mindent megtettek igazuk védelmében. A rend *exempt* jellegének megfelelően a perek nem a megyéspüspök, hanem az érseki főegyházmegye, illetve a pápai Kúria küldöttei előtt folytak.³⁹ A vita elsimításával több pápai emisszárius, illetve egyházi főméltóság is próbálkozott, minden jel szerint eredménytelenül.⁴⁰ A helyzet olyannyira elmérgesedett, hogy kölcsönös egyházi büntetések kimondására is sor került.⁴¹

1515-ben az akkori perjel, a nürnbergi származású Andreas Stoß kompromisszummal zárta le a kilátástalan jogvitát és ezzel újra biztosította a rendháznak a kollekta egy részét.⁴² E peren kívüli egyezsége – a korábbi tárgyalásoktól eltérően – az óbudai társaskáptalan előtt került sor, s arról a káptalan adott ki oklevelet. A prior minden valószínűség szerint arra törekedett, hogy a peren kívüli egyezséget a város is azonnal, minden további mérlegelés nélkül is hatályosnak és végrehajthatónak ismerje el. Tekintettel a korabeli magyar jogszokásokra,⁴³ erre a célra a társaskáptalan oklevele alkalmasabb volt, mint – esetleg – a távoli Kúria idegenszerű kiállítású és nyelvezetű irata.

Az egyezés szövegéből világossá válik, hogy a kápolna szinte kizárólag védőszentjének ünnepe révén vált vita tárgyává. Leszámítva a formális részeket, az egyezés kimondását, illetve a kölcsönös egyházi büntetések vissza-

³⁸ FEINE, HANS ERICH: Kirchliche Rechtsgeschichte. Die katholische Kirche. Köln-Wien 1972.⁵ 402–404.

³⁹ „...certe lites [...] tam coram vicario Strigoniensi, quam etiam legato de latere et aliis nonnullis iudicibus a sede apostolice [...] delegatis...” DI. 106083.

⁴⁰ „...reverendus Franciscus prepositus Transsilvaniensis et secretarius regis necnon honestus magister Michael de Nyrbogdan canonicus ecclesie Nitriensis [...] pro pace inter easdem laborando intervenientes.” Uo.

⁴¹ „... se mutuo et alternatim [...] dampnis ipsorum [...] absolutos reddidissent...” Uo.

⁴² „Capitulum ecclesie Budensis memorie commendamus, quod [...] plebanus [...] prior [...] confessi sunt [...] ad concordie devenissent unionem...” Uo.

⁴³ Magyarország igazságszolgáltatási gyakorlatáról I. BÓNIS GYÖRGY–DEGRÉ ALAJOS–VARGA ENDRE: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Zalaegerszeg 1996. 22–25 és 29–31.

vonását, a dokumentum szinte kizárólag a védőszent ünnepnapján elvégzett szertartások, és a kapott kollekta fel- és elosztásával foglalkozik. Hétköznapi napokon és más ünnepeken mindez – az egyezés rövid rendelkezése szerint – a kármelitákat illeti.⁴⁴ A felek megállapodtak abban, hogy a védőszent ünnepén mondott fő misét a Mária Magdolna-plébániatemplom plébánosa celebrálja, a további miséket és szertartásokat pedig a szerzetesek végzik. A nap teljes bevételét pedig egyenlő arányban osztják meg egymás között.⁴⁵

Az elosztás módjából kitűnik, hogy a felek között immár nyoma sem maradt a kölcsönös bizalomnak. Minden adományt egy perselybe kellett gyűjteni, melynek két zárja volt. Az egyik kulcsot a plébániatemplom, a másikat a szerzetesek képviselője birtokolta, és e megbízottaknak még aznap, de legkésőbb másnap közösen kellett elosztania a védőszent ünnepének kollektáját.⁴⁶ Érdekeik megóvását a felek csak egy ilyen összetett megoldás révén látták biztosítottak.

A szabályozás nemcsak a várható bevételek, hanem az esedékes kiadások megosztására is kitért. Tekintettel arra, hogy az ünnepnap bevételének fele, az év többi napján keletkezett bevétel pedig teljes egészében a kármelitákat illette, a kápolna karbantartása az ő kizárólagos kötelességük volt.⁴⁷

Az Irgalmasság anyja konventnek tehát – nem kis mértékben Andreas Stoß kezdeményezésének köszönhetően – sikerült megőriznie a Szent Anna-kápolnához kapcsolódó jogait és az abból származó bevétel jó részét. Mivel a bevétel nagyságáról nem maradtak fenn adatok, így nem dönthető el, vajon

⁴⁴ „... missas aliis diebus festivis et ferialibus iidem fratres liberam habeant celebrandi.” DL. 106 083.

⁴⁵ „... in festo beate Anne [...] prefatus Benedictus plebanus et sui successores [...] per se vel suis surrogatos summam missam dumtaxat et non plures [...] celebrare vel celebrari facere valeant [...] alias autem missas [...] tam legendo quam cantando [...] iidem fratres liberam habeant celebrandi [...] oblationes [...] in ipso festo provenientes [...] equaliterque inter se dividere debeant.” Uo.

⁴⁶ „...partes ipse pro oblationibus colligendis, que in ipso festo [...] per totum diem provenient [...] unam pixidem seu ladulam duarum clavium disponere quarum unam dictus plebanus, reliquam prior aut frater eius habere debeant [...] oblationes [...] unus ex fratribus [...] simul cum capellano [...] conscientiose colligere et ad ipsam pixidem imponere [...] et idem prior aut unus frater cum dicto homine ipso die vel secundo dictam ladulam presentare [...] equaliterque inter se dividere debeant.” Uo.

⁴⁷ „... necessaria ipsi capelle tam in reformandis rupturis eiusdem in edificiis, quam aliis quibuscumque defectibus iidem fratres de propriis ipsorum sumptibus restaurare [...] sint obligati.” Uo.

a jelentős haszon miatt szálltak vitába a felek, vagy – tekintettel a konvent anyagi helyzetére – a mégoly szerény jövedelem lehetősége is elég volt ahhoz, hogy az energikus perjel megkíséreljen érvényt szerezni a régi, lanyhább buzgalmú rendtársai által már elveszítettnek hitt kiváltságoknak. Mivel más források a budai rendház anyagi helyzetének szegényes voltára utalnak, a második eshetőség valószínűbbnek tűnik.

Említést érdemel az iratnak egy további megjegyzése is. A kármeliták – más egyházi szertartások mellett – prédikációt is tarthattak, akár a kápolnán kívül is.⁴⁸ Ebből látható, hogy a prédikáció korra jellemző felértékelődése Budán is bekövetkezett, s e fejlődésnek a kármeliták is részesei voltak – vagy legalábbis a lehetőségük megvolt erre. Feltételezhető tehát, hogy a – vélhetően németajkú – lakosság körében lekipásztori tevékenységet is folytattak.

A budai rendház státuszára vonatkozó további információk a magyarországi kármelita vikariátus székhelyének vizsgálata révén nyerhetők.⁴⁹ Szembetűnő, hogy a rendtartomány e tisztségviselőjének rezidenciája tül-nyomórészt Bécs volt, rendszerint a bécsi konvent perjelét bízták meg e feladattal. A jelenségre több kézenfekvő magyarázat is található: Magyarország és a délnémet városok között az emberek, az ismeretek és az utasítások útja Bécsen keresztül vezetett a kármelita rendtartományon belül is. A bécsi konvent jelentősége, kiterjedt kapcsolatai, nem utolsósorban a rendtartomány itteni felsőbb iskolája mindenképpen rátermett vezetőt követelt, akit el tudta látni a magyarországi rendházak felügyeletét is.⁵⁰

A kivételek nehezebben magyarázhatók. Egyik lehetőségként a jelenség a magyar főváros fokozódó jelentőségének, központi szerepének tulajdonítható, sőt, a vikariátusi székhely Budára kerülése akár magyar rendházak önállósodási törekvése előjelenként is értékelhető. Valószínűbb azonban, hogy a kivételes helyzet magyarázata a két perjel, Johannes Carpentarius és Andreas Stoß személyes kvalitásaiban rejlik. Utódaiktól és elődeiktől el-

⁴⁸ „... simul cum sermonibus ad populum intra vel extra capellam iudem fratres liberam [...] habeant celebrandi.” Uo.

⁴⁹ Vö.: A tanulmány végén található táblázattal. Az adatokra l. DECKERT, 1961. és IVÁNYI, 1931.

⁵⁰ Bécs jelentőségéről l. GUTKAS, KARL: Das österreichische Städtewesen im Mittelalter. In: Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa. Hg.: Stoob, H. Köln–Wien 1977. 34., 142., 147., 158–159. A bécsi konventhez és a rendtartomány felsőbb iskolájához DECKERT, 1961. 32., 82–86.

térően a rendtartomány esetükben meg lehetett győződve arról, hogy ők rendelkeznek a vikáriusi tiszthez szükséges rátermettséggel. E feltételezést mindenekelőtt a tisztség 1510 és 1526 közötti sorsa támasztja alá. Wolfgang Kraucker bécsi priort Andreas Stoß budai prior követi. Amikor azonban Stoß elkerül Budáról,⁵¹ nem a budai rendház soron következő perjele lesz a vikárius, hanem ismét a bécsi prior, Wolfgang Kraucker.

Az Irgalmasság anyja-konventre nézve mindez azt jelenti: a rendház jelentőségét elsősorban nem az adta, hogy egy ország fővárosában helyezkedett el, hanem az, hogy perjelei milyen személyes adottságokkal bírtak. Nem lehetett arról szó, hogy egy jelentős rendház vonzotta volna magához a rátermett irányítókat; sokkal inkább úgy tűnik, hogy néhány kiváló vezetője révén emelkedett – és így sem túl magasra – a konvent jelentősége.

Összefoglalva a 15. század második felének, illetve a 16. század első két dekádjának fejlődését, elmondható, hogy az Irgalmasság anyja-konvent helyzete a harmincas évek mélypontját követően normalizálódott, de nem érte el azt a szintet, mely az alapítást követő időszakra valószínűsíthető. Minden bizonnyal jelentősen fékezte a fejlődést az a tény, hogy a konventnek nem sikerült saját utánpótlást nevelnie – tehát a személyi utánpótlás terén továbbra is a felnémet rendtartományra volt utalva. További gátló körülményként értékelhető a plébániai papsággal kibontakozó viszály. Negatív hatása lehetett a gazdasági tevékenység előtérbe kerülésének éppúgy, mint az uralkodói figyelem lanyhulásának. Ezzel szemben pozitívan értékelhető, hogy a rendház tevékeny részese volt a korra jellemző liturgiai fejlődésnek, és kompromisszummal tudta lezárni a plébániai papsággal kialakult vitát. Megjegyzendő azonban, hogy e pozitív trendek elsősorban a 16. században figyelhetők meg, és mindenekelőtt a perjel, Andreas Stoß személyéhez köthetők. A konvent helyzete tehát a 16. század végén sem mondható stabilnak: a tetterős prior azért kerülhetett a budai rendházba, mert a felnémet rendtartomány így kívánt javítani a konvent helyzetén.

Az elhúzódó válság és nagymértékben egyesek kezdeményezőkézségének köszönhető kitörési kísérletek jellemezték tehát a rendház sorsát, mikor a török előrenyomulás alapvetően megváltoztatta létezése keretfeltételeit. Buda esetében azonban, eltérően más városoktól, nincs lehetőség az elmúlás

⁵¹ Életpályáját l. DECKERT, 1961. 63.; SCHAFFER, REINHOLD: Andreas Stoß, Sohn des Veit Stoß und seine gegenreformatorische Tätigkeit. Breslau 1926.

konkrét körülményeinek bemutatására, a török előrenyomulás hatásmechanizmusának vizsgálatára. Az Irgalmasság anyja-konvent – és vele más magyarországi kármelita rendházak – együtt tűnt el a középkori Magyarországgal.

A MAGYAR KONVENTEK VIKÁRIUSAINAK SZÉKHELYE ÉS NEVE	
<i>BUDA</i>	<i>BÉCS</i>
1472: Johannes Carpentarius	1445: Konrad Mossbacher
	1493: Johannes Schwindt (+ Ausztria)
	1505 és 1506: Jodocus Payr
	1510: Wolfgang Kraucker (+ Ausztria)
1514 és 1517: Andreas Stoß	1521, 1522 és 1526: Wolfgang Kraucker (+ Ausztria)